

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018

Bruggen, H.J.J.M. van der

Citation

Bruggen, H. J. J. M. van der. (2021, October 28). *Aspecten van Joods leven in Roermond en Midden-Limburg 1275-2018*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3225483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

II.6 Geen toekomst in Roermond

II.6.1 Terugkeer

De terugkeer van Joodse overlevenden in Nederland na de Duitse nederlaag is voor hen vaak een bittere teleurstelling geworden.⁹⁶² In het door de oorlog zwaar beschadigde Nederland kregen Joden die terugkeerden uit de kampen vaak geen hartelijk welkom en evenmin begrip voor het onvoorstelbare leed dat zij hadden doorstaan. Bovendien was van de jarenlang door de nazi's aangewakkerde Jodenhaat na de bevrijding veel blijven hangen, terwijl het Nederlandse regeringsbeleid om geen onderscheid meer te maken tussen Joden en niet-Joden misschien wel goed bedoeld was, maar in de praktijk negatief uitwerkte. Dat bemoeilijkte de opvang van de Joodse slachtoffers in die zin dat zij weinig of geen begrip ontmoetten bij hun terugkeer naar het vaderland. Bovendien was er een totaal gebrek aan kennis van hetgeen de Joden overkomen was en bestond er nauwelijks interesse in het tragische lot dat velen had getroffen.⁹⁶³

Ook in Limburg had men direct na de oorlog nauwelijks benul van wat de Joodse medeburgers hadden meegemaakt. In de omvangrijke herdenkingsuitgave *Limburg 1940-1945* die in 1946 verscheen, werd aan het lot van de Limburgse Joden slechts één volzin gewijd: 'Aangezien het aantal in Limburg gevestigde of ook ondergedoken Joden niet zo groot is geweest, heeft men van het drama van "het oude volk" hier niet zoveel gemerkt als in ons Noorden.'⁹⁶⁴ Dit terwijl van de van oorsprong in Limburg woonachtige Joden en Sinti en van de in deze provincie ondergedoken Joden, er circa 1200 slachtoffers waren te betreuren. Nog in 1940 hadden er ruim 1550 Joden in Limburg gewoond.⁹⁶⁵

In Roermond heeft de terugkeer van concentratiekampgevangenen geen bijzondere aandacht gekregen. Zeker is dat een aantal van hen via de IJzeren Rijn het grensstation Vlodrop en daarna Roermond heeft bereikt. Exacte gegevens hierover ontbreken.⁹⁶⁶ Van enige opvang daar, behalve de noodzakelijke medische, veiligheids- en douanecontroles en invulling van inlichtingenformulieren, was geen sprake, terwijl het Rode Kruis afwezig was. Afdoende middelen om verder te kunnen reizen werden niet verstrekt. Op het station Maastricht kwamen in die tijd maar liefst 271 treinen aan met circa

⁹⁶² Wallet, 'Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland', 409-412 en 420-425. Citroen, *U wordt door niemand verwacht*, 282-295.

⁹⁶³ Zie hiervoor: De Haan, *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolgung in Nederland 1945-1995*.

⁹⁶⁴ Kemp, 'Limburg in de oorlogsjaren', 15.

⁹⁶⁵ Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 350-356; Pluymen, *Vergeten leidt tot ballingschap*, 41.

⁹⁶⁶ Op 11 juni 1945 arriveerde bijvoorbeeld via deze verbinding in Roermond een viertal Joden uit Auschwitz en het Silezisch werkkamp Liebau. Met dank aan Leon Kaufmann voor het ter beschikking stellen van deze gegevens. Zie ook Moore, *Slachtoffers en overlevenden*, 276 en 279.

360.000 repatrianten, oorspronkelijk afkomstig uit Nederland, België en Frankrijk.

Grote problemen ontstonden over kwesties als de terugkeer van Joodse kinderen naar hun ouders, teruggave aan de rechtmatige Joodse eigenaren van achtergelaten of tijdelijk in bewaring gegeven waardevolle zaken, over genaaste woningen en rechtsherstel. Van de eerste kwestie zijn er in Roermond geen voorbeelden. Ouders en pleegouders maakten vaak de verstandige afspraak de kinderen eerst te laten wennen aan hun lang afwezige ouder(s).⁹⁶⁷ Elders zijn de emoties daarover jarenlang hoog opgelopen, getuige de kwesties van de verdwijning van Anneke Beekman en Rebecca Meljado, beiden kinderen van Amsterdamse Joden.⁹⁶⁸ De pleegouders hadden een zodanige band met deze aan hen toevertrouwde Joodse kinderen opgebouwd dat zij weigerden aan teruggave van de kinderen mee te werken. In beide gevallen waren de ouders van de kinderen omgekomen. Onder de titel ‘Geschonden Rechtsorde, de zaak-Anneke Beekman en de Aartsbisschop-coadjutor’ riep de staatsrechtgeleerde en groot kenner van de parlementaire geschiedenis dr. E. van Raalte in het weekblad *Vrij Nederland* zelfs op tot strafvervolging.⁹⁶⁹ Die zou gericht moeten zijn ‘tegen hen die zich in dezen hebben schuldig gemaakt aan het misdrijf dat neerkomt op kinderroof (...)’. Hij doelde daarbij in het bijzonder op de toenmalige coadjutor, de latere kardinaal B.J. Alfrink, die had betoogd dat het inmiddels dertienjarige meisje uit vrije wil bij haar pleegouders verbleef.⁹⁷⁰ Met alle verschillen die er zijn tussen de wederwaardigheden van Anneke Beekman en die van Edgardo Mortara, kwam het in deze beide gevallen neer op het opzettelijk onttrekken van minderjarigen aan het wettelijk gezag.⁹⁷¹

Rechtsherstel ten aanzien van gestolen of verduisterde vermogensbestanddelen bleek een tijdrovende zaak. Ook in Roermond werden Joodse overlevenden hiermee geconfronteerd. Sallie Goudsmit en zijn neef Jules moesten als vennoten van de firma L. Goudsmit & Zonen tot 1950/1951 wachten, voordat zij het vermogen, de bedrijfspannen, op eigen naam terugkregen.

De familie Bromberg trof op 22 juni bij haar terugkeer nog steeds andere bewoners aan in haar oude woning aan de Bisschop Drehmannsstraat 9. Het gezin dat in hun oude huis woonde, was niet van plan te vertrekken. Richard

⁹⁶⁷ Mondelinge mededelingen van Emmy Goudsmit-Cardozo, Gerda Agsteribbe-Goudsmit en Lieke Hirsch-Hiegentlich.

⁹⁶⁸ De (katholieke) Roermondse advocaat mr. Frans Nederveen was als raadsman betrokken bij de belangenbehartiging van de zussen Van Moorst die Anneke Beekman verborgen hielden.

⁹⁶⁹ *Vrij Nederland*, 03.04.1954.

⁹⁷⁰ *Witboek. De verdwijning van Anneke Beekman en Rebecca Meljado*, 101-105. Zie ook: Fishman, ‘The Anneke Beekman Affair and the Dutch News Media’, 3-24 en De Haan, *Na de ondergang*, 69-71.

⁹⁷¹ Rebecca Meljado is dankzij politie-ingrijpen in 1954 uiteindelijk teruggebracht onder het door de rechter voor haar aangewezen ouderlijk gezag.

Bromberg sr. was zo verzwakt dat hij zes maanden lang in het Roermondse ziekenhuis verpleegd moest worden. Zijn vrouw Lucie werd daar vier maanden verpleegd en hun zoon drie maanden.

Uiteindelijk heeft de familie Bromberg eerst in het Louisapension onderdak moeten zoeken voordat hun woning weer ter beschikking kwam. Hun oorspronkelijke huisraad was tijdens de oorlog door de politie uitvoerig beschreven. Op last van politiecommandant Roselle was bij hun laatste arrestatie alles afgevoerd. Slechts een beperkt deel daarvan is aan hen teruggegeven. Richard Bromberg sr. werd wel direct hersteld in zijn functie van voorzitter van de Raad van Beroep en het Ambtenarengerecht.

Erich en Carola Marx-Basnizki, die beiden Bergen-Belsen overleefden en evenals de familie Bromberg de dramatische treinreis naar Tröbitz meemaakten, arriveerden uitgeput en ziek in Roermond. Daar werden zij door waarnemend burgemeester René Höppener en diens echtgenote Thea opgevangen en in hun huis ondergebracht.⁹⁷² Via Höppenens bemiddeling kregen zij huisvesting in een pand aan de Swalmerstraat. De dankbaarheid voor die opvang bleek bij het overlijden van Carola Marx in 1993. Zij legateerde f 200.000,- aan de stad Roermond voor de probleemjeugd van alle gezindten.

Andere slachtoffers en gewezen onderduikers hebben moeten onderhandelen of vechten om een deel van hun oude spullen terug te krijgen. Enkele sporen daarvan zijn in het Roermondse politiearchief terug te vinden. Zo bleek de familie Hermans, woonachtig op het adres Robert Regoutstraat 48, enig meubilair te hebben gekocht van de vorige bewoner van dit huurhuis. Dat was een Duitse onderofficier geweest die zich de woning toegeëigend had, nadat de voorafgaande Joodse huurder had moeten onderduiken. Na bemiddeling door de hoofdagent van politie Lenssen werd er een regeling getroffen.

Met H. Jambroers aan de Venloseweg werd eveneens een regeling getroffen. Hij had van de *Treuhandgesellschaft* de mangel uit de strijkinrichting van Siegfried en Hélène Winter-Cahn gekocht. Daarop aangesproken door de politie trof hij een regeling met Hélène Winter.

Relatief veel spullen van de vluchteling Bernhard Wolf, die had gewoond in het pand Zwartbroekstraat 30, waren bij zijn overburen en voormalige werkgever de slager A. Ramakers terechtgekomen. Naast bestek, kleding en meubilair waren dat onder andere elf ringen, twee dameshorloges en twee dasspelden. Brieven van de advocaat van de erfgenamen, *Rechtsanwalt* Rosenthal in Stuttgart, hadden niet tot afgifte geleid. Daaraan zou alleen ‘onder voorwaarden’ worden meegewerkt.⁹⁷³

⁹⁷² GAR, nr. 2008, Archief van de Politieke Opsporingsdienst afd. Roermond, inv.nr. 38.

⁹⁷³ GAR, nr. 2003, Archief gemeentepolitie te Roermond 1945-1994 inv.nr. 293.

Deze drie kwesties lijken bagatellen. Maar het zijn in de kern kwesties van principiële aard. Telkens moest de hulp van de politie worden ingeroepen. De slachtoffers of hun erfgenamen hebben vermoedelijk moeten betalen om hun eigen spullen terug te krijgen.⁹⁷⁴

Voor de staatlozen onder de overlevenden was er na de bevrijding de onaangename en harde verrassing dat zij, als gewezen Duitse onderdanen, gezien werden als ‘personen van een vijandelijke staat’. In de praktijk is de gemeente Roermond uiterst behulpzaam geweest bij het verstrekken van reispapieren aan deze slachtoffers. Uit de daarvoor noodzakelijke aanvraagformulieren valt af te leiden dat Hélène Winter-Cahn eind januari 1946 naar Duitsland wenste te gaan om haar ‘door Duitschers ontvoerde moeder’ te gaan zoeken. De bittere werkelijkheid van de Shoah kon zij toen kennelijk nog niet aanvaarden. Dat blijkt ook uit het feit dat zij in diezelfde periode nog steeds aangaf dat haar man Siegfried Winter in leven was.⁹⁷⁵ Dit terwijl hij al op 8 januari 1944 in Auschwitz was vermoord. Het schokkende bericht daarover moest haar nog bereiken.⁹⁷⁶ De advertenties in het *NIW* uit die periode maken duidelijk hoezeer velen nog lang de hoop gekoesterd hebben dat hun familie of vrienden zouden terugkeren.

Van de kleine groep overlevenden wilden enkelen maar al te graag Europa verlaten. Ruth Isaac uit Kalkar, Flora Baer-Salomon en Gedula Blumenzweig-Grunwald, weduwe van Cees Hiegentlich, met haar beide zonen: allen wensten zij naar de Verenigde Staten te emigreren. Adolf Gabel verzocht papieren omdat hij naar Palestina wilde gaan. Kurt Nathan en zijn moeder Auguste Nathan-Cohn vertrokken, zoals eerder is vermeld, naar Argentinië. René Goedhart, zoon van de hotelhouder Sylvain, eigenaar van het ‘Jodenhotel’ Wilhelmina, vertrok in 1948 naar Australië.

Rosel Schöngross, weduwe van de geëxecuteerde Max Behretz, maakte de keuze om naar Brits Palestina te gaan. Daar trouwde zij met David Wasserman. De uit dat huwelijk geboren zoon Avinoam kreeg als tweede voornaam Max. Nog jarenlang werd Rosel Schöngross hardnekkig achtervolgd door de Staat der Nederlanden die terugbetaling wenste van het bedrag groot f1.026,46. Dat geld was haar in Zwitserland door het consulaat verstrekt voor dringend noodzakelijke kleding na haar geslaagde vlucht samen met haar schoonzuster Elsa Cardozo-Behretz. Omdat zij amper het hoofd boven water kon houden, was

⁹⁷⁴ Verwezen wordt naar de omvangrijke studies van Gerard Aalders, *ROOF. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* en *BEROOFD, De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*.

⁹⁷⁵ GAR, nr. 1006, Archief van de gemeentesecretarie Roermond 1934-1959, inv.nr. 1281.

⁹⁷⁶ Voor haar vermoorde familie, haar ouders, haar man en broers en andere familieleden heeft Hélène Winter-Cahn op de Joodse begraafplaats van het in Duitsland gelegen Waldniel in 1965 een monument laten plaatsen. Mante, ‘Juden in Schwalmthal’ 156-157.

zij niet in staat die schuld te voldoen. Van jaar op jaar werd zij telkens opnieuw door de Staat aangesproken om te betalen.

Pas in 1961 besloot het ministerie van Binnenlandse Zaken geheel af te zien van incasso. Een jaar daarvoor, in mei 1960, was de wereld in beroering geraakt, toen de massamoordenaar Adolf Eichmann in Argentinië was opgepakt door de Israëlische geheime dienst. Die arrestatie en het strafproces in Jeruzalem hebben bijzonder veel publicitaire aandacht gekregen. Over de hele wereld begon men zich te realiseren wat de werkelijke omvang en de ernst van de Shoah waren geweest. In Nederland was kort daarvoor de Tv-serie *De Bezetting* (1960-1965) van Lou de Jong gestart. Die verandering in de publieke opinie zal mogelijk mede de oorzaak zijn geweest van het gewijzigde standpunt van het ministerie.⁹⁷⁷

II.6.2 Geen groei

De al genoemde brief van 14 augustus 1946 van Sallie Goudsmit gericht aan de gemeentearchivaris van Roermond is een toonbeeld van de verwarring die er na de bevrijding onder Joden heerste. Een goed zicht op het totaal aantal Joden die er bij de aanvang van de oorlog in de stad waren, had hij niet meer. De chaos die na 10 mei 1940 was ontstaan en waarschijnlijk ook de heftige emoties na vijf vervolgingsjaren maakten het hem onmogelijk een exacte opgave te verstrekken. Maar duidelijk is dat er enige tijd na de bevrijding weer ongeveer dertig Joden tot zijn gemeente behoorden. Velen van de overlevenden bleven hopen, vaak tegen beter weten in, op terugkeer van geliefden, familie en vrienden.

Naast deze onzekerheden waren er ook twijfels aan het eigen Joodse geloof. Er kwamen bij Sallie Goudsmit opzeggingen binnen, soms vanwege overgang naar het katholieke geloof, soms vanwege een oriëntatie op de koran. Weer een ander liet kortweg weten niet meer bij de Joodse gemeente betrokken te willen zijn. En nog weer een ander was kwaad over het optreden van de Joodse Raad in Roermond. Hélène Winter-Cahn verweet aan de Joodse Raad de begeleiding in november 1942 bij het deportatievertrek van haar man Friedrich.

Degenen die trouw aan de Joodse godsdienst bleven, koesterden de wens om spoedig weer een volwaardige functionaris voor de eredienst te krijgen. Direct na de bevrijding bleek dat opperrabbijn Heertjes had kunnen overleven na tijdig ondergedoken te zijn. Toch was zijn lot zwaar. Zijn dochter Hadassa was tijdens haar onderduik verraden. Dat had tot haar deportatie en dood geleid. Het verdriet daarover en over het droevige lot van zovelen van zijn geloofsgenoten heeft hem gebroken. Hij stierf in 1947. Een opvolger als opperrabbijn voor

⁹⁷⁷ NA, nr. 2.04.77: Binnenlandse Zaken, Bureau Invordering (1942) 1945-1960 (1976), dossier 325 'Behretz-Schöngross'.

Brabant en Limburg is er nooit meer geweest. In Roermond verzocht het bestuur herhaaldelijk om de aanstelling van een *chazan*. Het inzicht dat de gemeente daar definitief te klein voor was geworden en ook zou blijven, moest nog komen. En dan was er ook nog de noodzaak om *minjan* te kunnen maken. Het tiental daarvoor benodigde volwassen mannen was vaak moeilijk bijeen te krijgen.

Als hoofd van de gemeente kreeg Sallie Goudsmit bijstand van Charles Straus als vicevoorzitter en Karl Lewin als penningmeester. Er kwam veel werk op Sallie af, omdat hij ook als secretaris optrad. Zo moesten bij het Nederlands Beheerinstituut saldi worden opgevraagd van de rekeningen van het Nederlands Israëlitisch Armbestuur, van de vereniging *Geesed Woëmmes*⁹⁷⁸ (een vereniging voor hulpvereniging bij zieken en doden), van de vereniging *Esrath Nosjiem* (Hulp der Vrouwen) en van de Israëlitische gemeente zelf. Daar moest nog veel moeite voor worden gedaan, want het gehele archief van de Commissaris voor niet-commerciële vereenigingen en stichtingen zou verloren zijn gegaan. Banken waar mogelijk tegoeden aanwezig waren, moesten aangeschreven worden om er de beschikking over te krijgen. Ook speelde in Roermond het probleem van de ambtelijke belastingaanslagen. De Joodse gemeente kreeg die aanslagen voor de periode dat de synagoge door de bezetter geconfisqueerd was geweest.

Was de Joodse gemeente in Roermond in 1938 al klein met, afgezien van de vluchtelingen, ongeveer tachtig leden, na de oorlog keerde meer dan de helft van deze vanouds in de stad wonende groep niet terug. Van de 98 Joden die, naar men dacht, in 1940 inclusief de toegestroomde vluchtelingen in Roermond hadden gewoond, waren er enkele jaren na de bevrijding nog 24 over. Overigens waren er in werkelijkheid in het jaar 1941, zoals eerder vermeld 126 ‘voljoden’, dertien ‘halfjoden’ en twee ‘kwartjoden’ in Roermond geweest.⁹⁷⁹ De Roermondse gemeente is daarna op den duur te klein geworden om zelfstandig te zijn. Sinds 1987 is er in de hele provincie nog slechts één Israëlitische gemeente. Die is gevestigd in Maastricht. In het jaar 2020 was het aantal in Roermond wonende leden, voor zover bekend, nihil.

Per saldo waren er in Roermond in 1948 nog maar vijf Joodse ondernemingen over: de Dassenfabriek Corona van Alexander Goedhart aan de Willem II-singel 80, de firma Levie Goudsmit en Zonen (Elgozo) aan de Brugstraat 5, de textielgroothandel Gego van Oscar Goudsmit aan de Neerstraat 45, de firma S. Hiegentlich en Zonen aan de Markt 27 met als vennoten Gedula Grunwald, weduwe van Cees Hiegentlich en inmiddels hertrouwd met Chaim

⁹⁷⁸ Eerder *Gesed we'emes* genoemd.

⁹⁷⁹ In 1941 werd niet op godsdienst geregistreerd, maar op al dan niet vermeende afkomst. Michman, *Pinkas*, 255 en 511.

Blumenzweig, samen met haar zwager J. van Zuiden, en tenslotte de firma D. Egger, Markt 8, met als beheerster mevrouw G. Sternfeld-Davidson.⁹⁸⁰

Enkele jaren later, in 1952, was het ledental van de Joodse gemeente gedaald naar 23. Die werden gevormd door de families Cardozo-Behretz (2), Goedhart-Gottschalk (2), Goudsmit-Prins (3), Goudsmit-Herz (5), Goudsmit-Lehmann (2), Marx-Basnizki (2), Polak-Neuman (2), Straus (2) en Wollheim-Baumfeld (3). Een enkele buitenshuis studerende zoon is hierbij niet meegeteld. Soms kwam er nog een kleine uitbreiding van het ledenaantal, maar meestal was dat slechts tijdelijk. Voorbeelden daarvan zijn een Amsterdamse jongen wiens ouders al naar Zuid-Amerika waren vertrokken of een Joods Hongaars gezin dat in 1956 na de Hongaarse Opstand tijdelijk in Roermond verbleef ter voorbereiding op hun emigratie naar Canada. Medio jaren vijftig vroegen J. Roeg en I. Silberberg lid te mogen worden. Na verkregen toestemming van de opperrabbin werden zij toegelaten. Later traden ook de heer en mevrouw Klein en nog enkele anderen toe. Rond 1980 traden Israel Olman, op dat moment nog actief commissaris van het Joods Nationaal Fonds, en zijn echtgenote toe.

De aanwas door geboorten bleef beperkt en was nooit genoeg om het sterftcijfer te compenseren. Tot teleurstelling van Sallie Goudsmit volhardde een drietal Joden in de stad definitief in de wens geen lid te zijn van zijn gemeente. Twee van hen waren katholiek geworden. Opmerkelijk zijn in 1947 en 1948 de pogingen geweest van een kleinzoon van Gustav Stern om zich in Roermond te vestigen. Zijn grootvader zou de Nederlandse nationaliteit hebben gehad en had rond het jaar 1900 als moutfabrikant in Roermond gewoond. Kennelijk heeft hij als Zwitser (hij woonde in Locarno) nooit een verblijfsvergunning kunnen krijgen.

II.6.3 Nieuwbouw van de synagoge en behoud van de begraafplaats

De oorlogsschade aan de synagoge was zo aanzienlijk dat er uiteindelijk besloten moest worden tot nieuwbouw. In de bouwtekeningen van de voor deze bouw geraadpleegde architect A. Oznowicz wordt nog gewag gemaakt van een restauratieplan, maar daarvan is vrijwel niets terug te vinden. De bijgebouwen, het schooltje en het mikwe, werden niet herbouwd en daarom bij de commerciële ruimten aan de straatzijde getrokken.⁹⁸¹ Het resultaat van de nieuwbouw is een kleine synagoge, mogelijk een van de kleinste ter wereld. Op 28 maart 1954 (23 Adar II 5714) vond de heropening plaats samen met de

⁹⁸⁰ Volgens de website bevrijdingsportretten.nl/portret/chaim-blumenzweig/ trouwde Chaim Blumenzweig na de oorlog met Gedula Telza Grunwald. In september 1947 zou het echtpaar naar de Verenigde Staten vertrokken zijn samen met de twee zonen van Gedula. Chaim Blumenzweig nam daar de naam John Henry Blum aan.

⁹⁸¹ De bouwkosten waren in totaal f 30.147. JHM, Commissie Oorlogsschade Rapporten, nr. 19 Roermond, brief architect Abraham Oznowicz d.d. 28.01.1955.

herdenking van het honderdjarig bestaan van de Roermondse gemeente. De dienst werd geleid door opperrabbijn Schuster uit Amsterdam en rabbijn Leonard Israëls uit Almelo. Hij was tot april 1943 als leraar werkzaam geweest in Roermond, voorafgaand aan zijn onderduik.⁹⁸²

Aanvang jaren zestig ontstond er grote onzekerheid over de toekomst van de twee Joodse begraafplaatsen die onderdeel zijn van het Oude Kerkhof nabij de Kapel in 't Zand. Eind jaren veertig had de stad een nieuwe algemene begraafplaats aangelegd nabij de Heinsbergerweg. In vervolg daarop waren plannen ontwikkeld om het oude uit 1784 stammende kerkhof geheel op te ruimen. Enkel de kapel waar de Roermondse bisschoppen begraven liggen, zou behouden blijven.⁹⁸³

Uit niets blijkt dat het gemeentebestuur zich destijds bewust was van de strenge voorschriften die verbieden om graven te verstoren. Naar de mening van burgemeester René Höppener moest de Joodse gemeente maar aantonen dat er enig algemeen verbindend voorschrift van de burgerlijke overheid en/of enige rechterlijke uitspraak bestond, inhoudend dat 'ten aanzien van de graven van Israëlieten een uitzondering is toegelaten op de (...) regeling van de wet op de lijkbezorging'.⁹⁸⁴ Gelukkig zijn de voorschriften van die wet en de uit 1991 daterende nieuwe versie ervan een waarborg gebleken tegen sluiting van het Oude Kerkhof, waarvan de Joodse begraafplaats deel uitmaakt. De monumentale waarde van het gehele complex is inmiddels erkend en er vinden nog steeds begravingen plaats, ook op het Joodse gedeelte. Bovendien zijn alle muren rond de begraafplaats gerestaureerd. Het schrikbeeld van ruiming van de graven is verdwenen.

II.6.4 Joods religieus leven

Het archief van de bestuursperiode van Sallie Goudsmit getuigt van zijn voortdurende grote inzet voor een goede en volledige viering van de Joodse eredienst en van grote zorg voor de opvoeding van de Joodse kinderen in de eigen traditie. Waar de eigen gemeente zo klein was geworden, was samenwerking met de gemeente in Venlo en soms ook die in Maastricht geboden om regelmatig activiteiten te kunnen organiseren. Op 20 juli 1952 schreef Sallie Goudsmit aan het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) dat godsdienstoefeningen nog slechts plaats konden vinden op hoogtijddagen. Op *Jamie* *Noraiem* (de benaming voor *Rosj Hasjana* en *Jom Kipoer*) gingen

⁹⁸² Een groot deel van de bezettingsjaren hebben rabbijn Israëls en zijn vrouw Julia Vomberg in onderduik doorgebracht bij de familie Smeets in Horn, Hoogstraat 21.

⁹⁸³ Munnix, 'Het oude kerkhof raakt in verval', 35.

⁹⁸⁴ GAR, nr. 4211, archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 6, brief d.d. 19.05.1960 Burgemeester en Wethouders Roermond.

enkelen daarom naar naburige plaatsen zoals Eindhoven of Den Bosch.⁹⁸⁵ Een enkele keer per jaar was er een zionistische bijeenkomst. Hij schreef letterlijk: ‘Van intensief Joods leven is dus hier ter plaatse geen sprake.’ Om de vier kinderen die op dat moment qua leeftijd daarvoor in aanmerking kwamen het vereiste onderwijs te geven, moest in 1952 de godsdienstleraar S. Vorst uit Eindhoven komen.

De vraag om tijdelijk een *chazan* te vinden, bleef van jaar tot jaar spelen. In 1954 zei de persoon die voor *Jamiem Noraïem* ingehuurd was, alsnog af. In allerijl kon daarvoor J. Sajet uit Amsterdam geëngageerd worden. Hij zou de functies van *chazan* en *ba'al koureih* vervullen en ook op *Schewuoth* aanwezig zijn.⁹⁸⁶ Maar in 1965 lukte het al niet meer de grote feestdagen in Roermond te organiseren en daarvoor iemand in te huren. Er waren bovendien ook nog maar weinig kinderen die in de eerste helft van de jaren zestig godsdienstonderwijs kregen. Soms waren het er twee, soms vier, nooit waren het er meer. Dat onderwijs werd in die tijd verzorgd door de leraar J. van Gelder uit Maastricht.

Telkens als er een religieuze bijeenkomst in de Roermondse synagoge was, verzorgde Sallie Goudsmit een verslag daarvan in het *NIW*. Een willekeurig voorbeeld hiervan is het bericht dat hij op 13 maart 1955 naar het *NIW* zond:

‘Roermond. Jl. Maandagavond viel in onze kleine kehilla de hoge eer te beurt van het bezoek van Rabbijn Berlinger. Hoe geëerd deze geleerde spreker in deze omgeving is, bleek uit de zeer talrijke opkomst in onze sjoel. Niet alleen alle leden onzer gemeente waren aanwezig, doch ook zo goed als alle uit het naburige Venlo. Na het uitspreken van het Ma'ariew en het voorlezen der Megillah door de heer S.J. Wollheim werd een uur gepauzeerd, waarna een intiem samenzijn plaatshad. Onze toneelclub, die pas opgericht was, vertolkte op verdienstelijke wijze het Poeriemverhaal. Mej. Inge Lewis uit Venlo deed haar rol als koningin Esther in ieder opzicht eer aan. Vervolgens sprak de weleerw. zeergel. heer Berlinger over de betekenis van Poeriem en over de mitwoth slagmones en de Poerim Sudah. Zijn kernachtige woorden verhoogden ten eerste de feeststemming.’⁹⁸⁷

⁹⁸⁵ *Jamiem Noraïem*: ontzagwekkende dagen/de periode van tien dagen waarbinnen de *jamiem noraïem* vallen, te weten *Rosj Hasjana*: Joods Nieuwjaar en *Jom Kipoer*: Grote Verzoendag.

⁹⁸⁶ GAR, nr. 4211, archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 3, brief d.d. 23.08.1954 aan de Joodse gemeente Venlo. *Ba'al koureih*: de persoon die de *Thora* zingt van de rol in een synagoge. *Schewuoth*: Wekenfeest, een voorjaarsfeest waarbij de ontvangst van de *thora* op de berg Sinai gevierd wordt.

⁹⁸⁷ GAR, nr. 4211, archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 4. *Poeriem*, het Lotenfeest ter herinnering aan de redding uit het Perzische rijk dat wordt gevierd op 14 en 15 *Adar* (rond 1 maart). *Ma'ariew*: avondgebed. *Megillah*: het verhaal van Esther. *Mitwoth slagmones*: eetbare spijzen/geschenken die men elkaar op *Poeriem* toezendt. *Poerim Sudah*: maaltijd ter gelegenheid van *Poeriem*.

De gespannen internationale situatie rond Israël bleef ook voor de Roermondse Joden reden voor aanhoudende zorg. Daarom hield de gemeente op 15 januari 1956 een solidariteitsbijeenkomst met als spreker rabbijn Soetendorp, die naar zijn zeggen ‘naar deze kleine kehilla was gekomen om iets over Israël en hare moeilijke positie te vertellen.’ Het maakte veel indruk op de aanwezigen toen de spreker de situatie in Israël schilderde. Steeds had daarbij volgens hem gegolden dat ‘Wie der Jude sich legt, legt er sich verkehrt’ en ‘der Jude muss verbrannt werden’. Deze gezegden waren helaas ook van toepassing op de jonge staat Israël. Soetendorp liet uitkomen, dat de staat Israël op zich zelf aangewezen was en dus ook op de Joden in de diaspora.⁹⁸⁸

De Roermondse synagoge heeft ook enkele familiehoogtepunten gekend. Zeker vijfmaal was er een huwelijksinzegening (*choepa*). De eerste *choepa* was in 1958 toen Gerda Goudsmit trouwde met David Agsteribbe. Ook was er nog enkele malen een *bar mitswa*.⁹⁸⁹ Er is helaas geen registratie van deze evenementen bijgehouden, zodat de aantallen nog hoger zouden kunnen zijn.

II.6.5 De Limburgse katholieke pers en de Joden

Dat de nederlaag van het nazisme geen einde heeft gemaakt aan de plaag van het antisemitisme is algemeen bekend. Het toch al eerder bij een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking aanwezige latente antisemitisme was door de heftige nazipropaganda ongetwijfeld versterkt. Zuid-Limburg was nog maar nauwelijks bevrijd toen dr. M. Bruna in het *Limburgsch Dagblad* onder de titel ‘Joden-problemen’ schreef over ‘een ras dat zich steeds min of meer van de overige bevolking blijft onderscheiden’.⁹⁹⁰ Even verderop vervolgde hij, na suggesties over Joodse betrokkenheid bij zwarte handel of verrijking op andere ‘min oorbare wijze’, met de oproep:

‘Geef aan onze Joodsche medeburgers volledig rechtsherstel. Voorkom evenwel dat ze in leidende posities – zoals in bestuurscolleges, in pers, film- en bankwezen – een macht gaan uitoefenen, die niet in verhouding staat tot hun aandeel in de bevolking.’

Hoewel Bruna daags daarna in diezelfde krant op zijn woorden terugkwam, waren zij een uiting van een nog stellig aanwezig anti-Joods gevoel. Enkele maanden later, Roermond was nog maar enkele dagen bevrijd, schreef hij in de *Maas- en Roerbode*:

⁹⁸⁸ *De Joodsche Wachter*, 27.01.1956.

⁹⁸⁹ Van der Bruggen, ‘Joods leven in Roermond’, 8-11.

⁹⁹⁰ *Limburgsch dagblad*, 16.11.1944.

Zoo is het – om een voorbeeld te noemen – zeker ongewenscht dat een Jood een functie bekleed, die hem grooten invloed geeft op de ontwikkeling der Jeugdbeweging in het Zuiden des lands, met zijn overwegend katholieke bevolking. In zoo'n geval dienen bepaalde personen zulk een functie eenvoudig niet te ambiëren.’⁹⁹¹

Een paar dagen later bond hij in met een publicatie in de *Maas- & Roerbode*.⁹⁹² Daarin schreef hij nog wel over ‘het historisch feit van een “vloek” die op het Joodsche volk rustte’. Dat artikel sloot hij af met de woorden dat wij ‘bidden dat Christus’ bloed als een doopsel van verlossing in het leven over het Joodsche volk moge neerkomen’.

In de publiciteit na 1945 speelde, meer nog dan in de vooroorlogse jaren, de strijd om de macht in het toenmalig Brits Palestina. Antizionistische gevoelens konden daardoor gemakkelijk samengaan met al dan niet latent antisemitisme. Bovendien waren er vanouds in Palestina christelijke vestigingen geweest, vooral kloosters en kerken. Die waren in handen van een veelvoud van christelijke denominaties. De katholieke kerk was daaronder prominent aanwezig. In de oorlog tussen Arabieren en Joden konden deze christelijke vestigingen lelijk klem komen zitten.

Dat leidde in de *Maas- en Roerbode* nogal eens tot gekleurde berichtgeving. Zo hanteerde de krant in 1948 de koptitel: ‘Lot der Christenen in Palestina. Uiterst brutaal optreden van de strijdkrachten van Israël’.⁹⁹³ In het artikel was sprake van ‘strijdkrachten van Israël’ en ‘Joodse troepen’ die katholiek religieus bezit zouden vernielen. De berichtgeving door deze krant had minder stellig en eenzijdig kunnen zijn, toch lijken de bewoordingen niet te getuigen van Jodenhaat. Juist in deze jaren van strijd voor de vestiging van de staat Israël was onpartijdigheid een gevoelige en moeizame zaak.

Ook publicaties in de plaatselijke krant over de noodzakelijke en gewenste bekering van Israël tot het christendom zullen een doorn in het oog van Sallie Goudsmit als leider van de Roermondse gemeente zijn geweest. Dat zal zeker het geval geweest zijn toen in de krant van 30 december 1947 de rechts-radical Franse nationalist Charles Péguy en Léon Bloy werden aangehaald als voorvechters van een dergelijke bekering.⁹⁹⁴ Een passage in dit op de voorpagina geplaatste artikel met de titel: ‘De bekering van Israel’ spreekt boekdelen:

⁹⁹¹ *Maas- en Roerbode*, 08.03.1945.

⁹⁹² *Ibidem*, 12.03.1945.

⁹⁹³ *Ibidem*, 11.12.1948.

⁹⁹⁴ *Ibidem*, 30.12.1947. Charles Péguy (1873-1914) was aanvankelijk aanhanger van het socialisme en een zogenaamde Dreyfusard, maar bekeerde zich later tot het eerder door hem verlatenatholicisme en werd een fel nationalist en oorlogsfanaticus. Hij vond veel aanhang bij de Action Française.

‘En bij de jaarwisseling, nu het nieuwe zich aankondigt in een bloedrode morgenstond en generaals en maarschalken hun met ridderorden beladen borsten van zelfgenoegzaamheid doen zwellen, nu heeft het misschien wel enige zin om even aandacht te wijden aan sommige vertegenwoordigers van dit oude Israël, wiens lot in zo’n nauw verband wordt gebracht met het einde der wereld, gevreesd in een kosmisch drama veroorzaakt door atoombom en wereldconflicten.’

Later schreef deze krant over de strijd van de Hongaarse communistische partij tegen de katholieke kerk: ‘Het jaar 1948 loopt ten einde, nog enkele weken heeft Rakosi en zijn Joods-Russische lotgenoten om zijn bedreiging ten uitvoer te brengen.’⁹⁹⁵

Voor Sallie Goudsmit waren zulke publicaties stenen des aanstoots. Regelmatig deed hij zijn beklag bij de opperrabbijn of bij de hoofdredacteur van het *NIW*, J. Melkman. Op zijn vele klachten bij de hoofdredacteur van de *Maas- en Roerbode*, Manus Bresser, kreeg hij telkens nul op het rekest. Uiteindelijk kwam het eind december 1948 tot een gesprek van Goudsmit met Bresser. Het onderwerp waren de publicaties in de krant met een weinig vriendelijke teneur ten opzichte van Joden. Bij het horen van de bezwaren van Goudsmit ontstak Bresser in woede. ‘Als wij meenden dat zijn krant een anti-Joodse of anti-Israëlische actie voerde, was ons onderhoud overbodig’, zo gaf Goudsmit de woorden van Bresser later aan Melkman weer. Uiteindelijk verklaarde de hoofdredacteur zich bereid een rapport van het *NIW* over uitingen van katholieke zijde jegens Joden en Israël in ontvangst te nemen.⁹⁹⁶ Sallie stelde hem daarom documentatie met de Israëlische visie ter hand.

Pas maanden later retourneerde Bresser de documentatie. Zijn reactie was:

‘Nu de oorlogsfase in Palestina voorbij is, lijkt het mij niet urgent terloops nog eens op de onderhavige kwestie terug te komen. Trouwens eenvoudig ligt de hele kwestie, geloof ik, ook niet. Aan een stroom van tegenstrijdige berichten heeft het in de internationale pers niet ontbroken, het vraagstuk van de heilige plaatsen is nu in een nieuw stadium terecht gekomen.’⁹⁹⁷

Eerst na het vertrek van Bresser bij de krant kwam er een einde aan de aanhoudende animositeit jegens Israël en de Joden. In 1952 trad Eep Hoogenstraaten aan als hoofdredacteur. Vrij snel daarna werd hij geconfronteerd met een *faux pas* van zijn Brusselse correspondent. Die had een verslag geschreven over een zaak van de Antwerpse rechtbank. Er was sprake geweest van oplichting waarbij zowel de dader als het slachtoffer Jood waren met als

⁹⁹⁵ *Maas- en Roerbode*, 27.11.1948. Er staat in het krantenbericht: ‘rotgenoten’.

⁹⁹⁶ GAR, nr. 4211 archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr.1, brief van Sallie Goudsmit aan J. Melkman d.d. 09.01.1949.

⁹⁹⁷ *Ibidem*, inv.nr. 2.

titel: ‘Aron en de dollars en arme Levi kreeg niets!’. Het artikel bevatte ook een pijnlijke verwijzing naar ‘het concentratiekamp’. Hoogenstraaten schreef hierover een uitvoerige brief aan Sallie Goudsmit.⁹⁹⁸ Tot zijn grote spijt had de krant het bericht in kwestie gepubliceerd. Er zou met grote behoedzaamheid voortaan op worden toegezien dat ‘zo iets zich nog ooit zal herhalen’. Ook vroeg hij om een persoonlijk gesprek bij Sallie Goudsmit thuis.⁹⁹⁹

Hoogenstraaten was een principieel man. Al op 10 mei 1940 had hij als journalist bij de krant ontslag genomen, omdat hij in een door Duitsers bezet land geen journalistiek werk wilde verrichten. Vanaf 13 juli 1942 tot 13 november 1943 werd hij gegijzeld in het kleinseminarie Beekvliet in Sint Michielsgestel en later in het internaat De Ruwenberg in die plaats. In zijn interviews met Henri Poels had hij laten blijken een uitgesproken tegenstander van het nationaalsocialisme te zijn.¹⁰⁰⁰

De geciteerde krantenberichten getuigen van het voortleven van oude vooroordelen en mogelijk ook van antizionisme. De kwalificatie antisemitisme – zoals dat in de tweede helft van de voorafgaande eeuw en daarna tot medio jaren dertig gangbaar was – gaat te ver. Toch zijn de Limburgse Joden ook in latere tijden altijd argwanend en ontevreden gebleven over de berichtgeving in de provinciale pers. In 1983 schreef de journalist Arie Kuiper een opiniebijdrage in het *NIW*. Hij verhaalde daarin van een door hem in Roermond verzorgde lezing voor Limburgse Joden. ‘Niemand had een goed woord over voor de manier waarop door *De Limburger* [de krant waarin de *Maas- en Roerbode* is opgegaan, HvdB] over de situatie in het Midden-Oosten werd geschreven.’¹⁰⁰¹

II.6.6 Relatie met de katholieke kerk

Op lokaal niveau werden de relaties met de katholieke kerk aanzienlijk verbeterd. Bij jubilea van de bisschop en bij uitreiking van onderscheidingen verzorgde Sallie Goudsmit als voorzitter vriendelijk geformuleerde felicitaties. Zo bedankte bisschop coadjutor Toon Hansen hem bij brief van 15 april 1955 voor de gelukwens die hij bij zijn zilveren priesterjubileum had ontvangen en reageerde als volgt:

‘Ik zie daarin een blijk van waardering en wellicht ook van erkentelijkheid welke ik met hoogachting en dankbaarheid beantwoord. Als ik van dankbaarheid spreek, dan denk ik aan het grote geestesgoed en

⁹⁹⁸ *Maas- en Roerbode*, 28.11.1952..

⁹⁹⁹ GAR, nr. 4211, archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 2.

¹⁰⁰⁰ Van der Bruggen, ‘Cees Dosker’, 96 en 104.

¹⁰⁰¹ *NIW*, 03.06.1983. *De Limburger*, later ook genaamd *Dagblad De Limburger*, is het fusieresultaat van de kranten *De Nieuwe Limburger*, *Maas- en Roerbode*, *Dagblad voor Noord-Limburg* en *Limburgs Dagblad*.

vroomheidsleven dat wij Christenen erfdn van het uitverkoren volk der Joden.’¹⁰⁰²

Toon en strekking van deze bisschoppelijke brief verschilden hemelsbreed van de uitlatingen van Hansens negentiende-eeuwse voorganger, bisschop Paredis.

De interne ontwikkelingen van katholieke kerk tijdens en na het Tweede Vaticaanse Concilie zullen in Roermond voor de relatie tussen beide geloofsgemeenschappen geen grote gevolgen hebben gehad. Die ontwikkelingen zijn wel van groot belang geweest voor de verhouding tussen de katholieke kerk en het Joodse volk in het algemeen. Met de verklaring *Nostra Aetate* uit 1965, door de toenmalige hoogleraar dogmatiek en dogmageschiedenis en latere paus Joseph Ratzinger gekenschetst als ‘Een nieuwe bladzijde in het boek van de wederzijdse relaties’, heeft de katholieke kerk de substitutietheologie verworpen.¹⁰⁰³ Daarmee verdween formeel na bijna tweeduizend jaar deze theologie die in de Inleiding van dit proefschrift ‘de mogelijk ernstigste denkfout uit de wereldgeschiedenis’ is genoemd. *Nostra Aetate* was een gevolg van het ‘aggiornamento’, de vernieuwings- en moderniseringsdrang binnen de katholieke kerk waarbij oude leerstellingen werden aangepast aan de moderne tijd. De wens tot verbetering van de relatie met het Joodse volk is een van de eerste en meest verstrekkende besluiten van het concilie geweest.

Daar is het echter niet bij gebleven. In 1974 publiceerde de Commissie voor de Religieuze Betrekkingen met de Joden haar eerste officiële document, getiteld *Richtlijnen en suggesties voor de toepassing van de Concilieverklaring “Nostra aetate”*.¹⁰⁰⁴ In dit document lag de focus op het leren kennen van het Jodendom, het uiten van de grote waardering die het christendom heeft voor het Jodendom en het benadrukken van het belang voor de kerk van een dialoog met de Joden.

Tien jaar later publiceerde dezelfde commissie het rapport *Over de juiste presentatie van de joden en het Jodendom in prediking en catechese binnen de Rooms-Katholieke Kerk*.¹⁰⁰⁵ Het kenmerkt zich door een theologisch-exegetisch oriëntatie en reflecteert op de relatie tussen het Oude en het Nieuwe Testament en de Joodse wortels van het christelijke geloof.

¹⁰⁰² GAR, nr. 4211, Archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 3.

¹⁰⁰³ Verklaring d.d. 28.11.1965 van het Tweede Vaticaans Concilie. Zie: www.rkddocumenten.nl. Het citaat ‘Een nieuwe bladzijde in het boek van de wederzijdse relaties’ is uit J. Ratzinger, *Die letzte Sitzungsperiode des Konzils* (Keulen 1966) 68.

¹⁰⁰⁴ Commissie voor de Religieuze Betrekkingen met de Joden, *Richtlijnen en suggesties voor de toepassing van de Concilieverklaring “Nostra aetate”* d.d. 01.12.1974, zie: www.rkddocumenten.nl.

¹⁰⁰⁵ Idem, *Over de juiste presentatie van de joden en het Jodendom in prediking en catechese binnen de Rooms-Katholieke Kerk* d.d. 24.06.1985, zie: www.rkddocumenten.nl.

Een grote stap op de weg naar verbetering van de relaties werd daarna door de kerk in 1998 gezet met het rapport *Wij herinneren ons: een beschouwing over de Shoah* van de genoemde commissie onder het gezag van paus Johannes Paulus II.¹⁰⁰⁶ In dit document veroordeelde het Vaticaan de genocide van de Joden door de nazi's en deed het een oproep tot berouw aan alle katholieken voor de fouten en ontrouw uit het verleden. Het bevatte het een aansporing om 'het bewustzijn van de Hebreeuwse wortels van het geloof te vernieuwen'. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen het 'anti-judaïsme' van de kerk als religieuze leer en het moorddadige antisemitisme van nazi-Duitsland. Dat had 'wortels buiten het christendom'.

Aan de positieve reacties op deze vergaande stap werden veelal een kritische noot of gevoelens van teleurstelling verbonden. Die hadden onder andere betrekking op de afwezigheid van kritiek op het optreden van Pius XII tijdens de Shoah en van een erkenning dat de anti-joodse leerstellingen van de kerk een omgeving hadden gecreëerd waarin het dodelijk antisemitisme kon ontstaan en zich verspreiden.¹⁰⁰⁷

In 2001 heeft de Pauselijke Bijbelcommissie in haar document *Het Joodse volk en zijn heilige geschriften in de christelijke Bijbel* het belang van het gezag van de Joodse heilige geschriften voor het Nieuwe Testament erkend.¹⁰⁰⁸ In dat document, dat expliciet gewijd is aan de joods-katholieke dialoog, is het anti-judaïsme teruggebracht tot een 'meningsverschil'. Het is de vraag of daarmee 'de lucht gezuiverd' is.¹⁰⁰⁹

Vijftig jaar na het verschijnen van *Nostra Aetate* publiceerde de meergenoemde commissie opnieuw een rapport, genaamd *Want God kent geen berouw over zijn genadegaven of zijn roeping (Rom. 11, 29)*.¹⁰¹⁰ Het is een reflectie op theologische vraagstukken aangaande katholiek-joodse relaties.

Deze reeks van documenten en de daarin geformuleerde uitspraken maken duidelijk dat de katholieke kerk aanhoudend tracht de relatie met de Joden te verbeteren. Toch blijft de vraag of verklaringen als *Nostra aetate*, het document *Wij herinneren ons* uit 1998, waarin de kerk schuld belijdt over haar passieve

¹⁰⁰⁶ Idem, Rapport d.d. 16.03.1998. Zie: www.rkddocumenten.nl.

¹⁰⁰⁷ *The New York Times*, 29.03.1998 met een citaat van rabbijn A.J. Rudin, directeur interreligieuze zaken van het American Jewish Committee.

¹⁰⁰⁸ Rapport Pauselijke Bijbelcommissie, d.d. 24.05.2001, dat expliciet gewijd is aan de joods-katholieke dialoog, zie: www.rkkerk.nl.

¹⁰⁰⁹ Het bevat onder andere deze tekst: 'Het Nieuwe Testament spreekt dus tegelijk uit, verbonden te zijn met de openbaring van het Oude Testament, en het oneens te zijn met de Synagoge. Deze onenigheid kan niet bestempeld worden als 'anti-judaïsme' want het betreft een verschillende geloofsovertuiging; dit verschil is bron van godsdienstige twistgesprekken tussen twee groepen mensen die in het Oude Testament dezelfde grondslag vinden voor hun geloof, maar vervolgens uiteengaan over de manier waarop de verdere ontwikkeling van dat geloof moet worden opgevat. Hoe groot dit meningsverschil ook moge zijn, toch betekent het absoluut niet dat men vijandig tegenover elkaar zou staan.' Zie: www.rkkerk.nl.

¹⁰¹⁰ Commissie voor de Religieuze Betrekkingen met de Joden, *Want God kent geen berouw over zijn genadegaven of zijn roeping (Rom. 11, 29)* d.d. 10.12.2015. Zie: www.rkddocumenten.nl.

houding jegens de Joden tijdens de oorlog, en de andere verklaringen als afdoende gelden om de medeverantwoordelijkheid aan te geven van de leiding van de katholieke kerk voor wat er in de oorlogsjaren en daaraan voorafgaand is gebeurd? De antwoorden op die vraag lopen uiteen. Een historicus als David Kertzer maar ook anderen blijven beklemtonen dat het de katholieke kerk aan te rekenen is dat zij met haar eeuwenlange anti-judaïstische traditie meegewerkt heeft aan een klimaat waarin een rabiaat antisemitisme kon ontstaan.¹⁰¹¹ In dat kader blijft ook het in 1967 gestarte en niet beëindigde proces tot zaligverklaring van Pius XII een geschilpunt.

Een andere vraag is of, en zo ja, in welke mate, dergelijke kerkelijke verklaringen van katholieke zijde van invloed zijn geweest op de verstandhouding met de Joodse gemeenschap. Hebben zulke schuldigverklaringen vanuit Rome er in Roermond en Midden-Limburg ertoe bijgedragen dat het geringe overgebleven deel van de Joodse burgers zich eindelijk enigermate gehoord voelde? Wellicht hadden zij er dankzij bisschop Lemmens, ‘Oom Leo’ en tal van andere geestelijken die zich voor hen hadden ingezet, iets minder behoefte aan dan Joden elders in ons land, zo die behoefte al bestond.

II.6.7 Nasleep van de Shoah

Op 18 maart 1946 verhoorde de Politieke Opsporingsdienst voor Midden-Limburg in Roermond Jacob Schol, de laatste Nederlandse commandant van Kamp Westerbork.¹⁰¹² Hij was op dat moment werkzaam in de plaatselijke Ernst Casimirkazerne als kapitein en commandant van het Centraal Vrijwilligerskamp I. Kennelijk was er sinds de bevrijding niet eerder acht op hem geslagen. In het uitvoerige proces-verbaal verklaarde hij na de capitulatie in mei 1940 door secretaris-generaal Tenkink van Justitie te zijn benoemd. Schol was in functie gebleven tot zijn ontslag eind 1942. Hij was ‘politiek betrouwbaar, scherp antinazi en anti-Duits’ volgens de auteur van een gedenkboek over Westerbork.¹⁰¹³ Het proces-verbaal leverde geen belastende feiten op.

Interessant zijn de daarin opgenomen getuigenverklaringen van twee Joodse Roermondenaren die in dat kamp hadden verbleven en de Shoah hadden overleefd. Dat waren de hiervoor al vaker genoemde Richard Bromberg sr. en de uit Duitsland gevluchte Adolf Gabel. Bromberg was, sprekend over zijn eerste verblijf in het kamp in augustus 1942, resoluut in zijn verklaring: Schol had in

¹⁰¹¹ Kertzer, *The Popes against the Jews*, 17, met zijn opmerking over het einde van een lange weg naar de fysieke eliminering van de Europese Joden en zijn stelling dat ‘dit een weg was die de katholieke kerk had helpen aanleggen’.

¹⁰¹² GAR, nr. 2008, Archief van Politieke Opsporingsdienst afd. Roermond, inv.nr 166.

¹⁰¹³ Van der Veen, *Westerbork 1939-1945. Het verhaal van 1939-1945*, 18.

het kamp absoluut niets te vertellen, voor zover hij wist. Bij een gesprek met prof. E.M. Meijers – Bromberg en Meijers lagen beiden op dat moment in de ziekenbarak – had Schol in hun aanwezigheid gezegd: ‘Professor, ik weet zelf niet wat ik eigenlijk hier moet doen’.¹⁰¹⁴ Bromberg had niets ten nadele van Schol gehoord. Adolf Gabel was minder positief. Hij verweet Schol onder andere zijn opvliegendheid, de invoering van een militaire organisatie met dagelijkse appèls, het strenge nieuwe kampreglement, de invoering van censuur en de bestraffing van vermeende overtredingen. Voor zover bekend is er naar aanleiding van het proces-verbaal geen strafvervolgning van Schol geweest.

Veel brieven in het archief hebben betrekking op de afwikkeling van schadekwesties van de gemeente zelf. Van tijd tot tijd is er ook correspondentie over persoonlijke aangelegenheden die rechtstreeks aan de Shoah gerelateerd waren of over de vervolging van oorlogsmisdadigers. Enkele daarvan zijn:

- Jeanette Passmann-Vogelsang was tijdens haar vlucht in België gearresteerd. Daarom werd er door de Stichting Bewindvoering Afwezigen en Onbeheerde Nalatenschappen in Amsterdam in november 1948 geïnformeerd naar de gegevens van haar erfgenamen. Dit in verband met een mogelijke vordering op de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* in Brussel.¹⁰¹⁵
- Op 28 juni 1952 bevestigde Sallie Goudsmit dat Etty Hirschberg-Kriegsman, geboren in Visnitz (Bukowina Roemenie) op 15 juli 1896, vanuit Auschwitz aan het einde van de maand mei 1945 ernstig ziek in het Sint Laurentiusziekenhuis in Roermond was opgenomen en verpleegd.¹⁰¹⁶
- In Roermond moet in 1944 ook een zekere Martha Lewitsky ondergedoken hebben gezeten. De vraag was om daar nadere gegevens over te verstrekken.¹⁰¹⁷
- In juli 1957 werd een bevestiging verzonden dat Grete Goudsmit-Herz tijdens de oorlog gedwongen was geweest een Jodenster te dragen.¹⁰¹⁸
- Advocatenkantoor Sendburg und Jürß uit Mönchengladbach vroeg aanvang 1958 een bevestiging te sturen dat Erwin Strauss en Elisabeth Mayer die in Roermond woonden aan Jesuïtenstraat 9, lid waren van de Joodse gemeente en de Jodenster hadden moeten dragen. Erwin Strauss was op 19 augustus 1943 tot niet-Jood verklaard. Na de oorlog waren zij overigens niet teruggekeerd in de Roermondse Joodse gemeenschap.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁴ De Leidse hoogleraar prof. E.M. Meijers was een beroemd Nederlands rechtsgeleerde en is de grondlegger van het huidige Burgerlijk Wetboek.

¹⁰¹⁵ GAR, nr. 4211, Archief van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 1.

¹⁰¹⁶ Ibidem, inv.nr. 2

¹⁰¹⁷ Ibidem, inv.nr. 2

¹⁰¹⁸ Ibidem, inv.nr. 5 Het betrof een verzoek in het kader van het ‘Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer nationalsozialistischer Verfolgung’ (BEG).

¹⁰¹⁹ GAR, nr. 4211, Archief van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 5.

- Vanaf 1960 raakten de gemeenteleden ook betrokken bij de protestbetogingen tegen vrijlating van de in de gevangenis van Breda opgesloten oorlogsmisdadigers, ‘de drie van Breda’.¹⁰²⁰

In de jaren zeventig was er een harde en late confrontatie met het gruwelijke verleden toen in Roermond de strafzaak tegen de oorlogsmisdadiger Loyen plaatsvond.¹⁰²¹ In augustus 1976 werd Lambertus Johannes Loyen in het dorp Horn gearresteerd. Als zoon van een Nederlandse vader was hij in Duitsland opgegroeid en had hij daar gewoond. Eenmaal lid van de Waffen-SS was hij bewaker geweest in een kamp nabij Bobruisk in Wit-Rusland. Het was geen vernietigingskamp, maar het parool was er volgens de verdachte dat: ‘De Joden uitgeroeid moesten worden; dat het er niet toe deed hoe dat gebeurde, als ze maar uitgeroeid werden; dat de wijze waarop aan hem en andere SS’ers in het kamp werd overgelaten.’ Van de 1400 à 1500 Joden die er gevangen hadden gezeten, overleefden er slechts 91 dat kamp. Een vervolgverblijf in het concentratiekamp Lublin in Polen had tot gevolg dat van deze laatste groep nog maar enkelen in leven bleven.

De berechting van Loyen diende voor de Bijzondere Strafkamer van de Roermondse Rechtbank. Loyens brute en beestachtige optreden kwam tijdens de behandeling uitgebreid aan de orde. De verdachte verklaarde dat hij zo had opgetreden ‘niet uit boosheid of in een opwelling’, maar ‘omdat het Joden waren’. Het gaat te ver om hier de gruwelijke details uit de tenlastelegging te herhalen. In de publiciteit rond het strafproces werden die destijds in de media uitvoerig beschreven. Loyen werd na een lang proces door de rechtbank op 14 december 1976 tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld voor het merendeel van de hem ten laste gelegde misdaden. Kort na zijn veroordeling ontsnapte hij uit de Rijkspsihiatrische inrichting in Eindhoven, waar hij toen verbleef, en wierp zich voor een aanstormende trein, met de dood als gevolg.¹⁰²²

¹⁰²⁰ Ibidem, inv.nr. 6.

¹⁰²¹ Het dramatische en gruwelijke verhaal van de misdaden van Loyen is beschreven in Hamans, *De beul van Bobruisk*.

¹⁰²² Fangman, ‘De strafzaak tegen de oorlogsmisdadiger Loyen’, 229-235.

II.6.8 Een Liberaal Joodse gemeente

Liberaal Joodse gemeenten waren er in Limburg tot globaal de jaren zestig van de vorige eeuw niet te vinden. Die waren er slechts in het westen van het land.¹⁰²³ Aan het begin van de jaren zestig werd er in de vergadering van het ressort Limburg voor het eerst gesproken over liberalen.¹⁰²⁴ Het waren Venlose Joden die voor een meer liberale opstelling ijverden. Hun voorstellen werden niet algemeen aanvaard. Eerder kregen zij het verwijt dat die zouden leiden tot verdere verdeeldheid onder de leden. Binnen de in de loop der jaren al zo klein geworden groep van Limburgse Joden zou dit onvermijdelijk leiden tot een afsplitsing.

Toch werd in 1968 de Liberaal Joodse Gemeente Venlo opgericht. De meerderheid van de 35 leden van de bestaande gemeente in die stad trad toe tot deze nieuwe gemeente. Een belangrijk motief voor hen was het besluit van het NIK om de Venlose gemeente op te heffen en deze bij Eindhoven of Roermond te voegen.¹⁰²⁵ Ondanks de weerzin van de orthodox georiënteerde Limburgse gemeenten kwam er tussen beide groeperingen overleg. Op 22 november 1968 vond in Venlo een gesprek plaats met vertegenwoordigers van de 'liberalen'. Tot degenen die zich als liberaal wensten af te scheiden, behoorde een lid wiens vrouw en kinderen naar de orthodoxe leer niet als Joden konden worden beschouwd.

De liberalen benadrukten dat zij dezelfde hoogtepunten uit het Joodse leven kenden, zoals *berith-milah* (besnijdenis), *bar mitswa*, *choepa* en begrafenis. Zij wilden nauw samenwerken met de orthodoxen bij het geven van Joodse lessen. De liberale gemeente zou voor belangstellenden van beide denominaties lessen Ivriet en *Oelpan* (een intensieve cursus Modern-Hebreeuws) organiseren. Daarvoor vroegen zij subsidie aan de orthodoxe gemeente Venlo. Deze laatste zou zich dan beperken tot halachische punten, dus de vragen of iets strijdig is met de leerregels uit de *Thora*, de *Talmoed* of latere rabbijnse wetsopvattingen.

De samenwerking en vooral de subsidieverlening leidden tot heftige reacties. Het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap schreef op 1 mei 1969 een brief ondertekend door I. Dasberg en B.W. de Jongh namens de Permanente Commissie van dat genootschap:

‘Wij achten dit [subsidieverlening aan de Liberale gemeente, HvdB] onbestaanbaar, volledig in strijd met de principes van ons Kerkgenootschap en van zijn reglementen, totaal onverenigbaar met de

¹⁰²³ Michman, *Het Liberale Jodendom*, 11-34.

¹⁰²⁴ GAR, nr. 4211 Archief Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 7, Verslag Ressortale vergadering d.d. 14.05.1961.

¹⁰²⁵ *Trouw*, 06.12.1968.

taken van de tot ons Kerkgenootschap behorende Joodse Gemeenten, alsook in strijd met de bedoelingen, waarmee de gelden, waaruit door u is besloten een dergelijke subsidie toe te staan, zijn bijeengebracht. (...) Wij moeten dan ook ten stelligste protesteren tegen een dergelijk besluit en wij dringen er met de meeste klem op aan dit niet tot uitvoering te brengen.'

Ook in de ressortvergadering van de Limburgse Joodse gemeenten van 6 mei 1969 kwam het tot een heftige woordenwisseling over deze subsidiëring. Namens Maastricht en Roermond stelde Isidore Goudsmit, op dat moment voorzitter in Roermond, dat deze scheiding en splitsing tot een totale ondergang van de kleine Joodse gemeenten konden leiden. De meerderheid van de gemeenten in Limburg keurde daarna de subsidiëring af. Desondanks werd het subsidiebedrag korte tijd later overgemaakt, zoals blijkt uit een dankbrief van de Liberaal Joodse Gemeente Venlo van 21 mei 1969.

Het geschil over de tegenover liberalen in te nemen houding bleef in Venlo 'voortzieken'. Binnen het bestuur van de oorspronkelijke Israëlitische Gemeente Venlo was samenwerking daardoor niet meer mogelijk. Het laatst overgebleven bestuurslid vroeg bij brief van 25 december 1971 aan het bestuur van de Israëlitische Hoofdsynagoge in Maastricht om 'de gemeente Venlo over te nemen'. Enkele jaren later waren er nog negentien Joden geregistreerd als lid van deze gemeente.¹⁰²⁶ Volgens een publicatie in het *Dagblad voor Noord-Limburg* van 21 mei 1970 is de Liberaal Joodse Gemeente Venlo daarna opgegaan in de Liberaal Joodse Gemeente Eindhoven en Limburg. Inmiddels is er de Liberaal Joodse Gemeente Brabant (*Aree Hanegev*) die gevestigd is in Tilburg, daar een eigen synagoge heeft en zich richt op belangstellenden uit de Zuidelijke Nederlanden.¹⁰²⁷

II.6.9 De herdenking kwam pas laat op gang

Vanaf het einde van de Tweede wereldoorlog zijn in Roermond de slachtoffers, ook de Joodse, herdacht. Van jaar tot jaar werden de namen van al degen die op de slachtofferlijst voorkwamen, voorgelezen. Jarenlang volstond men met het noemen van een twintigtal Joodse slachtoffers. De namen van de overigen zouden, zo werd dan gezegd, niet bekend of te traceren zijn. Dit terwijl in de eigen archieven documentatie daarover afdoende aanwezig was. Die omissie is in 2005 verholpen bij de publicatie van uitgebreide slachtofferlijsten.¹⁰²⁸ In de Roermondse geschiedschrijving was tot dat moment ook weinig of geen

¹⁰²⁶ De gegevens over de ontwikkeling van het Joods leven in Venlo zijn ontleend aan GAV, nr. 125, Archief Nederlands Israëlitische Gemeente Venlo, inv.nrs. 7, 8, 10 en 13.

¹⁰²⁷ In het *Brabants Dagblad* van 14.03.2016 kwam de synagoge van deze gemeente in de publiciteit omdat deze beschermd moest worden met scheermesprikkeldraad.

¹⁰²⁸ Van der Bruggen, 'De ondergang van joods Roermond 1940-1945', 20-51.

aandacht aan het lot van de Joodse Roermondenaren tijdens de bezetting besteed. Er zijn enkele mogelijke factoren te noemen voor dat gebrek aan aandacht tijdens de eerste jaren na de bevrijding. Te denken valt aan de grote verwoestingen van de stad tijdens de laatste zes maanden van de oorlog, de deportatie van ongeveer 3000 mannen naar Duitsland op 30 december 1944 en de evacuatie van de bevolking naar Noord-Nederland.¹⁰²⁹ Maar uiteindelijk komt dat gebrek aan aandacht in Roermond overeen met het algemene patroon in Nederland van afwezigheid van betrokkenheid bij het leed van de Joden. De historicus De Haan stelt dat na 1945 de kloof tussen Joden en niet-Joden zo groot was dat het voor de vervolgingsslachtoffers veelal vergeefse moeite was te proberen de wijze van omgang met hun ongeluk te beïnvloeden.¹⁰³⁰ Zijn stelling gaat ook op voor Roermond, waar het zestig jaar heeft moeten duren voordat de moord op de eigen Joodse stadsbewoners volledig in kaart werd gebracht.

Het blijft daarom knagen dat de herdenking van de omgekomen Joodse stadgenoten in Roermond niet eerder en intensiever tot stand is gekomen. De kans om overlevenden bij te staan, om hen te helpen hun herinneringen breed op schrift te laten zetten en hen erover te laten vertellen, is daarmee ook verloren gegaan.¹⁰³¹

De Israëlitische gemeente Roermond zelf heeft in al die jaren slechts eenmaal, op 4 mei 1955, een officiële herdenkingsdienst in de synagoge gehouden. Godsdienstleraar Dasberg, op dat moment woonachtig in Israël, verzorgde deze dienst. Toenmalig burgemeester Robert Geuljans van Roermond werd ervoor uitgenodigd. In de jaren daarna was de Roermondse gemeente te klein geworden voor het organiseren van een officiële herdenking.

II.6.10 Geen toekomst

Om aan te geven hoe klein de Joodse gemeenten in Limburg waren geworden, volgen hier de cijfers per 1 januari 1963: Maastricht 101, Venlo 43, Heerlen 40, Roermond 22 en Valkenburg 8, in totaal 214.¹⁰³² Binnen een eeuw tijd was de Joodse bevolking in Limburg geslonken tot anderhalf maal de grootte van de toenmalige negentiende-eeuwse Roermondse kille. Maar van jaar tot jaar waren er steeds minder Joden in Limburg, een niet te stuiten ontwikkeling. In Roermond waren in 1968 nog achttien Joden, inclusief kinderen.

¹⁰²⁹ Zie hiervoor Beckers, 'Gemengde gevoelens bij de bevrijding van Roermond, 12-59'.

¹⁰³⁰ De Haan, *Na de ondergang*, 229.

¹⁰³¹ De enige uitzondering hierop is een door Yvonne de Vries te Roermond omstreeks 1990 op geluidsband vastgelegd interview met Elsa Cardozo-Behretz, zuster van de hiervoor genoemde Max Behretz.

¹⁰³² GAR, nr. 4211, Archief van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap Roermond, inv.nr. 7, Verslag Ressortale vergadering d.d. 17.02.1963.

In 1971 waren dat er zestien. Na de samenvoeging van de Limburgse gemeenten in 1987 waren er twee jaar later in het gehele ressort Limburg nog 106 Joden.¹⁰³³ In 2018, zoals al eerder genoemd, verliet het laatste lid van de oorspronkelijke Joodse gemeenschap Roermond.

De leiding van de Roermondse gemeente werd na de dood van Sallie Goudsmit in 1966 overgenomen door zijn neef Oscar. Dat is maar voor korte duur geweest, want twee jaar later, in 1968, overleed hij. Zijn zoon Isidore volgde hem op. Het secretariaat en de verslaggeving werd sinds de dood van Sallie verzorgd door diens weduwe Recha Lehmann. Helaas is haar privé-archief na haar dood grotendeels weggegooid. Gelukkig is wel de omvangrijke collectie brieven bewaard gebleven die zij en haar man Sallie na de bevrijding ontvingen van Joden die, vaak door toedoen van hen beiden, de oorlog overleefd hadden en ook van andere betrokkenen zoals de meergenoemde politiemann Hans van Mierlo, redder van vele Joden.¹⁰³⁴

Veel archiefbescheiden van de laatste periode van het zelfstandig bestaan van de Roermondse gemeente zijn niet bewaard gebleven. Aan de hand van de spaarzame archiefdocumenten van de Venlose Joodse gemeente en de berichtgeving in het *NIW* is toch nog een en ander te reconstrueren. Daaruit valt te concluderen dat al medio jaren zestig de Heerlense gemeente niet meer bereid was om aan de landelijke organisatie nog bij te dragen en daarom buitengesloten dreigde te worden. Toch bleef er elders optimisme over de toekomst. De pas opgerichte liberale Venlose gemeente stuurde in 1969 een uitnodiging om deel te nemen aan haar programma. Dat had als bijzonder onderdeel een bijeenkomst met de van oorsprong Duitse, maar op dat moment in Engeland woonachtige rabbijn Henri Brandt die op 30 mei van dat jaar een lezing zou houden over het onderwerp ‘Er is een Joodse toekomst in Europa’.

In een volgende ressortvergadering van 21 maart 1971 kwam het hoge woord eruit: was het niet beter de gemeenten van Maastricht, Roermond en Venlo (althans het orthodoxe deel daarvan) samen te voegen? De hoofdsynagoge in Maastricht zou dan de enige vestiging worden. Enkele bestuurders riepen ter vergadering op om met de liberale gemeente te gaan samenwerken, want ‘men heeft toch ondervonden dat de splitsing onze zaak heeft verzwakt’. Dat er in diezelfde vergadering onvoldoende belangstelling was voor het organiseren van een *Seideravond*, onderstreepte deze stelling nog eens nadrukkelijk.¹⁰³⁵ Op 27 april 1972 kwamen de vertegenwoordigers van

¹⁰³³ Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland*, 288.

¹⁰³⁴ Deze collectie, bestaande uit meerdere ordners, is in het bezit van de auteur en zal te gelegener tijd gedeponereerd worden bij een archiefinstelling.

¹⁰³⁵ *Seider* is de herdenking van de uittocht uit Egypte op de beide eerste Pesachavonden. Hierbij wordt de *haggada* gelezen, wat verbonden is met verschillende symbolische gebruiken. *Haggada* is het verhaal van Pesach.

Maastricht, Roermond en Venlo overeen dat alleen de Joodse gemeente in Maastricht nog in staat was om *sjoeldiensten* te organiseren en bijeenkomsten te houden alsmede *bar mitswa's*, *choepa's* en begrafenissen te organiseren. Bovendien was er in de synagoge in die stad een recreatiezaal en had de hoofdsynagoge een eigen *chazan*, in die tijd J. van Gelder.

In februari 1986 besloten de nog resterende Joodse orthodoxe gemeenten in Limburg, althans datgene wat er, zoals in Venlo, nog van over was, om te fuseren. De fusie was uiteindelijk op 1 oktober 1987 een feit.¹⁰³⁶ Na die fusie van Heerlen, Maastricht, Roermond en Venlo bleef er enkel nog de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge Limburg met haar synagoge in Maastricht.¹⁰³⁷ Toch ontstonden er korte tijd na deze fusie nog ernstige problemen. Die waren van dezelfde aard als de Venlose kwestie uit de jaren zestig. Het ging om de vraag of gemengd gehuwde Joden bestuurder konden zijn. Via gemengd gehuwde echtparen zou ook het probleem van de 'vaderjood' aan de orde kunnen komen.¹⁰³⁸ Het geschil speelde hoog op, zo hoog zelfs dat het gehele nog maar pasbenoemde fusiebestuur in mei 1988 zich gedwongen zag af te treden.

Het geschil beroerde de gehele orthodox-Joodse wereld in Nederland. Opperrabbijn A. Onderwijzer van Amsterdam noemde het gemengde huwelijk 'een vreselijke misdaad tegenover het Jodendom'. De Roermondse vertegenwoordiger in het fusiebestuur, Isidore Goudsmit, dreigde na het aftreden van het bestuur zelfs met beëindiging van de financiële deelname van Roermond. Maar uit het feit dat enkele jaren later toch gemengd gehuwde Joden tot het bestuur van de NIHS Limburg behoorden, kan afgeleid worden dat die onenigheid bijgelegd is.

In het jaar 2020 is de NIHS Limburg een actieve maar kleine gemeente. De indruk is dat de leden hoofdzakelijk in en om Maastricht woonachtig zijn. Bij de 75ste Auschwitz-herdenking gaf de NIHS het gedenkschrift *Vergeten leidt tot ballingschap* uit. Het bevat de namen van alle slachtoffers van de Jodenvervolging in Limburg, 1127 in getal.¹⁰³⁹

¹⁰³⁶ NIW, 09.10.1987.

¹⁰³⁷ Michman, *Pinkas*, 422, 512. De Joodse gemeente Sittard was al in 1947 opgeheven en bij de Maastrichtse gemeente gevoegd. In datzelfde jaar werd ook de Joodse gemeente Gennep opgeheven en bij die van Venlo gevoegd.

¹⁰³⁸ Vaderjood: een kind geboren uit een relatie van een Joodse man met een niet-Joodse moeder.

¹⁰³⁹ Pluymen, *Vergeten leidt tot ballingschap*. Elke inventarisatie van de gevolgen van de Jodenvervolging bevat onvermijdelijk kleine fouten. Zo zijn in de opsomming van de Roermondse slachtoffers in dit gedenkschrift ook negen personen opgenomen die een natuurlijke dood tijdens WO II zijn gestorven. Ook worden er drie slachtoffers in vermeld die geen band met Roermond of Midden-Limburg hebben. Ten slotte zijn bij uit Duitsland afkomstige slachtoffers de door het nazibewind voorgeschreven voornamen 'Israël' en 'Sara' vermeld.

II.6.11 Conclusie

Met groot doorzettingsvermogen slaagden de Roermondse Joden, ondanks de enorme verliezen die zij tijdens WO II hadden geleden, erin hun synagoge na de oorlog weer op te bouwen, zodat zij hun eigen eredienst weer konden vieren. Vanaf hun terugkeer in de maatschappij was voor hen echter de bittere werkelijkheid dat zij, zoals overal elders in de mediene, nog maar gering in aantal waren. Een groot deel van de overlevenden wilde niet langer in Nederland blijven. Op enig moment moesten ook de overblijvers erkennen dat hun gemeenschap te klein was geworden, te klein om functionarissen zoals een *chazan* aan te trekken en om *minjan* te maken. Het werd langzaam maar zeker duidelijk dat groei in de toekomst niet waarschijnlijk was.

Ook al was hun aantal nog maar gering, in de hen omringende maatschappij bleven anti-Joodse ressentimenten aanwezig. Dit laatste laat onverlet dat de verstandhouding met name met de katholieke kerk aanzienlijk was verbeterd. Een strijdpunt bleef vaak de verhouding met de nieuwe staat Israël, het voormalige Brits Palestina.

Terwijl de groep Limburgse Joden, naar mate de tijd verstreek, steeds kleiner werd, kwam er ook meer verdeeldheid. De plannen om in Venlo een liberaal joodse gemeente op te richten, werkten als een splijtzwam. Die verdeeldheid leidde tot verdere versplintering. Uiteindelijk verschoof alle Joods leven geheel naar Maastricht en deels naar Eindhoven, later Tilburg.

Sinds de fusie van de nog bestaande gemeenten in Limburg op 1 oktober 1987 bestaat er nog slechts de Israëlitische Hoofdsynagoge Limburg in Maastricht. De Roermondse synagoge wordt sindsdien niet langer als zodanig gebruikt. Het beheer van het gebouw en de inventaris is opgedragen aan de Stichting Rura te Roermond. Sinds 2007 staat op het voorterrein een monument gemaakt door de Joodse kunstenaar Appie Drielsma ter herdenking van de met Roermond verbonden slachtoffers.

